

BIDRAG TIL ABC-LITTERATURENS HISTORIE I DANMARK

Af JULIUS CLAUSEN.

BIBLIOGRAFIENS Love ere ofte besynderlige og unddrage sig al menneskelig Beregning. Større Bøger ville ikke let forsvinde, selv om de ere trykte i et ganske lille Antal Eksemplarer; som Bevis herpaa kan tjene den anselige Mængde Palæotyper, der baade findes rundt om i Bibliotekerne og i enkelte Bibliofilers Eje. Smaatryk vise sig derimod at have ondt ved at friste Livets Modgang, skønt de ere udsendte i hundred-, ja maaske tusindvis. Det er saaledes værdt at notere, at der ej lader sig opspore noget Eksempel af en dansk ABC, denne Grundpille for al Undervisning, før fra 1731. Det synes da næsten, som det er en Bogs Kvantitet og ikke dens Kvalitet, der bliver bestemmende for Varigheden af dens Tilværelse, og at jo større en Bog er af Dimensioner, desto bedre vil den kunne holde sig oppe i Kampen for Tilværelsen.

ABC'en og Katekismen — det er de to Skrifter, som vel i mere end tusind Aar have været al Elementar-Undervisnings Alfa og Omega. Baade i Klosterskolerne og i Løbedegnenes Hænder er det ene haandskrevne Stykke Pergament, hvorpaa Alfabetet og den kristelige Religions fornemste Bønner vare nedskrevne, opslidt efter det andet. Forbindelsen imellem Religionens Hovedstykker og Betingelserne for at kunne tyde disse laa jo ogsaa meget nær, og helt op imod vort Aarhundrede udgør Fader-Vor, Tros-Artiklerne, Morgen- og Aften-Bønner ABC'ernes væsentligste eller eneste Indhold, som den unge Skolar skal øve sig paa, efter at han først har lært at kende de prentede Bogstaver paa Bogens første Side. Man kan vel overhovedet slaa fast, at Undervisningen ude paa Landet sjældent strakte sig videre, og at ABC-Katekismen har været den eneste trykte Bog, Flertallet af Bondebefolkningen har ejet. Det er ogsaa værdt at mærke sig, at i et saa stærkt religiøst farvet Land som Skotland er ABC'en den Dag i Dag trykt sammen med Katekismen. Her har man endnu ikke opgivet den vanskelige Kunst at gøre Børn til Kristne, før man gør dem til Mennesker.

Kun i England har man hidtil gjort ABC'ernes Historie til Genstand for særlig Forskning, og endda kun den specielle Form af dem, som kaldes »Horn-Books«¹⁾. Ved en »Horn-Bog« forstaar man et lille Stykke Pap, paa hvilket Alfabetet — de store og smaa Bogstaver — og nedenfor i umiddelbar Fortsættelse Fader-Vor er aftrykt; det er omsluttet af en simpel Træramme, der

¹⁾ A. W. Tuer: History of the Horn-Book, I—II. London 1895.

forneden ender i et lille Skaft, for at man kan holde det i Haanden, og bevaret bag gennemsigtigt Horn, for at Smuds kan holdes ude. Generationer af engelske Børn have vandret til Skole med den lille Tablet hængende i et Baand omkring Livet. Den har vistnok været i Brug allerede før Bogtrykkerkunstens Opfindelse, og den sidste Leverance Horn-Bøger solgtes af en londonsk Boghandler til Provinserne i 1799. Skønt der saaledes maa have eksisteret Millioner af dem, findes der i hele Hendes Britiske Majestæts Rige maaske ikke halvtreds tilbage, og et enkelt forekommende Eksemplar betales nu al-

Engelsk Horn-Book.

i Holbergs Tid, ses af Pernilles skønne Tiltale til Mag. Rosiflengius, hvem hun titulerer: Dit ABC-Brædt! — Den sidste ABCdarieform, jeg kender, er paa de gammeldags Navneklude, hvor Anbringelsen dog vel snarere er sket med dekorative end med pædagogiske Hensyn for Øje.

Den første trykte engelske ABC-Bog formodes at være fra 1538 og angives at være »imprynted at Londō in Pauls Chyrche Yards by thomas Petyt«. Indholdet er det sædvanlige: Alfabetet, Fader-Vor, de ti Bud osv. Den Form og Skikkelse, de tidligste danske ABC'er, vi kende, antager, er imidlertid laant fra Tyskland. Dette gælder først og fremmest *Hanen*. Hanen er Aarvaagen-

¹⁾ Se ogsaa F. A. Specht: *Gesch. d. Unterrichtswesens in Deutschland*. Stuttgart 1885.

mindelig med en halv Snes Guineas. Horn-Bøgerne synes at have været noget for England specielt. Thi trods al mulig Efterforskning har man ikke kunnet opspore et eneste Eksemplar af denne Form for ABC'er paa Fastlandet. Men omend Horn-Beklædningen og Trærammen har manglet, have sandsynligvis de første ABC-Brædter eller Fibler haft samme Udseende og Indhold rundt om i Europa som i England. Rigtignok har man trods al anvendt Umage hverken i Tyskland eller i hele Skandinavien kunnet opdrive et Eksemplar af et saadant ABCdarium. Men i *Margarita Philosophica Nova* (Argentorati 1512), en Bog, som handler om alt muligt mellem Himmel og Jord, findes en Afbildning af en tysk ABC-Tablet; og endvidere eksisterer endnu et simpelt flamsk ABCdarium af ovenstaaende Form, saa at det næppe er for dristigt fra Flandern at slutte til en Analogidannelse for de andre Landes Vedkommende¹⁾. At saadanne ABCdarier hos os endnu have været i Brug

hedens og Vagtsomhedens Symbol og forekommer allerede i tarveligt Træsnit i den første virkelige tyske ABC, trykt i Nürnberg 1537 og udgivet af Valentin Ickensomer i Rothenburg, medens den i et omtrent samtidigt Eftertryk fra Lübeck er bleven forbedret saaledes, at man har givet den en Rede til at lægge Æg paa. I Sandhed — en noget vanskelig Opgave for en Hane! Denne Forbedring skyldtes Bogtrykkeren Ballhorn, der derved er bleven Fader til Vendingen »at ballhornisere« (o: at gøre en Forandring til det værre). Fra Tyskland er ABC'en vistnok samtidigt vandret mod Nord til os og mod Vest til Holland. Her kaldes den sædvanlig »Hane-Bogen«¹⁾ og har samme religiøse Indhold, der undertiden slutter med en Række alfabetisk ordnede Aforismer af moralsk Beskaffenhed.

Skønt Tallet paa de danske ABC'er naturligvis i ingen Henseende kan komme paa Højde med Massen af engelske, tyske eller franske, vil det maa-ske alligevel forbavse, at den danske Litteratur kan opvise ikke mindre end 182 forskellige ABC-Bøger, naturligvis indbyrdes afvigende i Princip og Omfang, men dog alle stemmende overens i at begynde med ABC. Regner man, at hver af disse gennemsnitlig har naaet mellem 2 og 3 Oplag — og det er snarere for lavt end for højt regnet — vil man som Resultat komme til det halve Tusinde, et Resultat, som vist kun den lille Katekisme kan vise Magen til blandt Bøger, trykte i Danmark. Man kan derfor trygt slaa fast, at Katekismen og ABC'en ere de to mest udbredte Skrifter.

Den første danske ABC, jeg har set, er som sagt ikke ældre end fra 1731. Som man kan læse paa sidste Blad under den obligate Hane, er den trykt hos Universitets-Bogtrykker Ove Lynow paa Vandkunsten »og findes hos hannem tilkiøbs«. Bogen udgør kun 8 Blade og er trykt paa grovt, kardusagtigt Papir, formodentlig for bedre at kunne modstaa Angreb fra smaa, iltre Fingre. Den eneste Dekoration er en tarvelig træskaaren Ramme, som omslutter hver Side. Efter Alfabetet, baade store og smaa Bogstaver, selv- og medlydende Bogstaver og »Stavelserne«, der tilsammen kun optage halvanden Side, er Resten som i de tyske og engelske ABC'er viet Katekismen: Først »HERrens Bøn«, dernæst »vor christelige Troes Artikle«, »de ti GUDs Bud«, »Daa-bens og Alterens Sacramente« og tilsidst Bordbønner, »Gratias«, Morgen- og Aftenbønner og »en nyttig Bøn for Smaa Børn«. Hanen optager alene sidste Side.

Lynows ABC, som her kun har faaet en udførligere Beskrivelse, fordi den er den første, vi kende, kom i flere Udgaver. Den anden fra 1732 er enslydende med den første. I den tredje af 1737 er tilkommet et lille Kristus-hoved foran Stavelserne, og til sidst følgende to Verslinjer som »Hanens Morgen-Skriig«:

*Stat op, Barn lille! og klæd dig paa;
I Skolen at læse skal du gaa.*

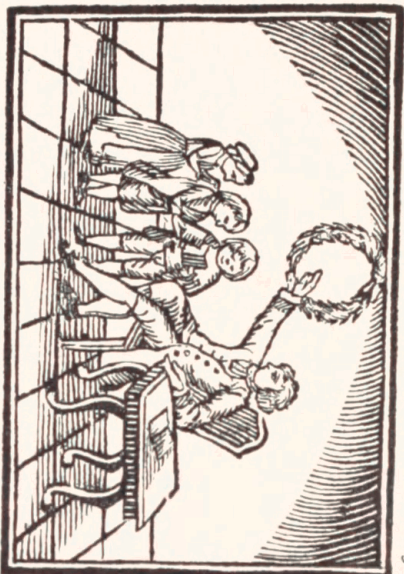
Den er mangfoldige Gange bleven op- og eftertrykt, sidste Gang i Odense 1846, og repræsenterede saa at sige den »normaliserede« ABC.

¹⁾ Denne Titel har ogsaa Fru Julie Heins bevaret paa Omslaget af sin danske Læsebog for Smaa børn (1871). 11. Udg. 1895.

SISS og Sæfcebog

af
Thomas Rasmussen,
forhen Provst i Grevinge.

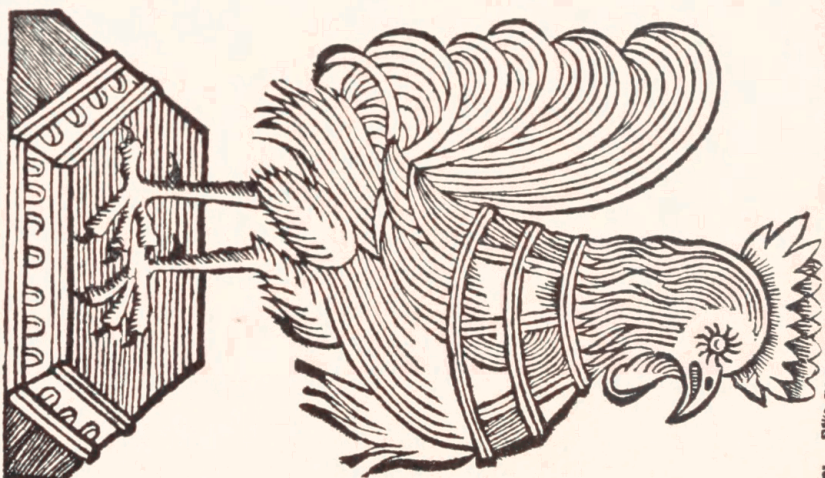
See hvilket Strands, den gode Fæder Føder mød,
den er helligst til et Jeres Teen for den flis-
tigle og bydigle blant hans Dileple, hvilket
Barn vilde ikke fræbe for saadan en Belønning.

Kjøbenhavn, 1812.

Trykt og forlagt af Directeur J. S. Schults.

Titelblad af Th. Rasmussens ABC. 1812. C. 1/1. Størrelse.

**SISSER
1731.**

Trykt hos Ove Lynov, Univ. Bogtrykker,
boende paa Sandsoffen, og sædes hos bannem tilføds.

Sidste Blad af Ove Lynovs ABC fra 1731. C. 1/1. Størrelse.

Dens Afløser og Besejrer blev den »rigtige gamle ABC«, den med Dyrimene om Krokodillen og Marekattens fæle Rænker, om den mærkelige Hest Xanthus osv., og som endnu erindres af den ældre Slægt, hos hvem Gensynets Glæde er stor ved Synet af den nu allerede sjældne Bog, naar et Eksemplar kommer den i Hænde. Det er i og for sig heller ikke saa besynderligt, om vi yngre betragte denne kostelig naive lille Bog med pietetsfulde Øjne, thi efter den have vore Fædre og Mødre baade i andet, tredje og maaske fjerde Led lært at stave deres a-b *ab* og for første Gang forsøgt sig i Litteraturen ved Tydningen af de smaa filosofiske Vers under de ikke mindre ejendommelige zoologiske Fænomener. Det var det bekendte Bogtrykker-Firma Johan R. Thiele, som i sine unge Dage importerede denne ABC og vist har haft en god Fortjeneste derved. Adskilligt tyder paa, at Versene ere Oversættelse fra tysk, saaledes den mærkelige Anvendelse af Ordet Ygel (tysk »Igel« ϱ : Pindsvin) i Verset:

*Man slige Ygler seer paa Landet,
De andre finder man i Vandet,*

hvor et Pindsvin er afbildet. Muligt er det jo, at den foretagsomme Bogtrykker Thiele selv har været Mand for Oversættelsen. I hvert Fald er intet Forfatternavn knyttet til ABC'en.

Det tidligste Eksemplar, jeg har set, er fra 1770. Det bærer endnu sit originale Bind: et stift Papomslag med Læderryg. Paa Pappen er klæbet tysk Billedpapir, som Tiderne rigtignok have stærkt medtaget, men af hvis Rester man dog paa Forsiden kan tyde en »Clavierspielerinn«, en lille Pige ved et Spinnet, og paa Bagsiden et uforholdsmæssigt stort Fruentimmer med Underskriften »Riesinn«. Paa første Doublure er et Ur afbildet med følgende Vers under:

*Ved hvert et Klokkeslag Dig Tiden minder,
At dine Ungdoms-Aar for snart forsvinder,
O, brug den vel! Spild ei den mindste Tid,
Da signer Gud i Himmelen din Flid!*

og paa anden Doublure ses en Løve med disse Verslinjer:

*Viis Dig høimodig som den ædle Løve,
Naar Næsten maae i Nød din Hielp behøve.
Og undertryk og ei den Svage ved din Magt,
Ved mild Godmodighed Du vinder Alles Agt.*

Indholdet og Rækkefølgen er i øvrigt den samme som i den ældste ABC indtil Bagsiden af fjerde Blad, hvor de meget mærkelige Afbildninger af virkelige og mytologiske Dyr med tilhørende Rim tage fat, som maaske ikke mindst have bevaret sig i den almindelige Erindring ved den parodiske Anvendelse, J. L. Heiberg har gjort af dem i sin »Ny A-B-C-Bog i en Times Underviisning til Ære, Nytte og Fornøielse for den unge Grundtvig« (1817).

Den moralsk-pædagogiske Hensigt med Dyrerimene indprentes i et lille Indledningsvers:

*See her, Barnlille, vises Dig,
Hvorledes mange Dyr afbildes,
Lær nu at læse skikkelig,
Og blandt Bogstaver ei forvildes,
Saa til, Du seer paa Dyrene,
Saa maae Du paa hvert Bogstav see.*

Jeg skal blot — vel mest til Glæde for yngre Læsere — opfriske nogle af de mest kendte Rim, f. Eks.:

A. ABEKATTE.

*En ABEKAT blandt Dyrene
Meest findes lig et Menneske.*

C. CROCODILLER.

*Naar CROCODILLEN ynksomst græder,
Den allersnarest Folk opæder.*

J. JÆGER.

*See JÆGEREN sigter og skyder,
Ved ham sig ei Dyrene fryder.*

M. MAREKATTE.

*De fæle MAREKATTES Rænker
Er større, end du muelig tænker.*

P. PAAFUGLE.

*PAAFUGLEN vel har smukke Fjere;
Dens Been af Saar dog fulde ere.*

X. XANTHUS.

*XANTHUS var en af de Heste,
Som Neptunus saae tilbedste.*

Z. ZOBLER.

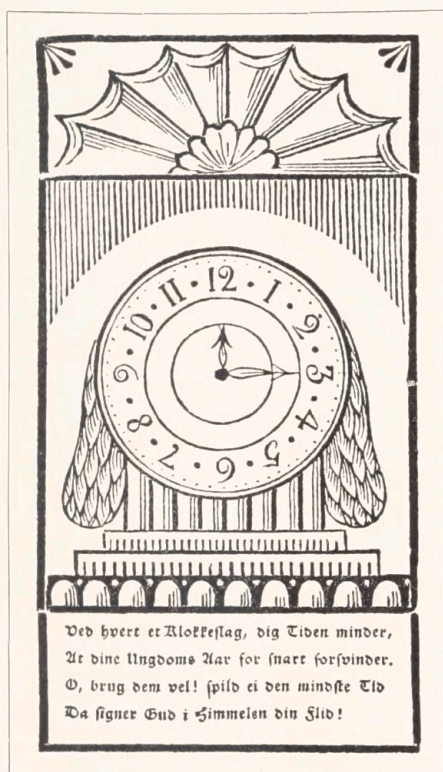
*Af ZOBLER faaes de Foder-Skind,
Hvori de Store svøbes ind.*

Ø. ØRN.

*En ØRN kan meget gammel blive,
Og holder sig ved Rov i Live.*

— Det har i alle Billed-ABC'er altid knebet med at faa Dyr eller Begreber fremstillet, der repræsenteres ved de sjældne Bogstaver X og Z. En »Bibelsk Billed-ABC« fra 1846 maa hjælpe sig med den lidet bibelske Person Xerxes,

og Chr. Winther maa i den ABC, han i 1863 (formodentlig i Digterens ikke usædvanlige Pengeforlegenhed) udgav med Tegninger af Const. Hansen, tage til Takke med *Xeresvin*. Derfor maa man ikke dømme for strengt om den Hest *Xanthus*. H. C. Andersen endelig har i sit morsomme lille Eventyr »ABC-bogen« (Nye Eventyr og Historier 1861) hjulpet sig med Xantippe, men indrømmer forresten ogsaa, at han nok saa godt kan lide den gamle *Xanthus*. At de tidligere Generationer har yndet den, viser bedst den Omstændighed, at »den gamle ABC« endnu var i almindelig Brug helt op i Fyrreerne i vort

Doubleure og første Side af Rudolph Thieles ABC fra 1770. C. 3/4 St.

Aarhundrede, og at man siden dahar optrykt den, baade i København 1866 og i Hobro 1890.

Samtidigt optrykte Thiele den ældste ABC med Bønnerne og forhandlede ogsaa den fra sit Officin i »Helliggeiststræde«. Træ- eller Pappbundet var i Reglen prydet med et paaklistret Skillingsbillede. Andre ABC'er saa ogsaa Lyset; foruden Bogstaverne indeholdt de kun Stavelser og enkelte sammenhængende Ord, særlig vedrørende Verdensdele og Byer, samt til Slutning et Par Ordsprog.

Den første, der bragte en Reform ind i »Abecetens« — saaledes kaldte man den i forrige Aarhundrede — Verden og udvidede dens lidt trange Rammer,

var en pædagogisk interesseret Præst THOMAS RASMUSSEN, hvis ABC fra 1787 straks efter Alfabetet for første Gang indfører smaa meget moralske Fortællinger om »De go-de Lee-ge Børn, Den rare Pige til at læse, Den tyvagtige Dreng« osv. Titelbladet er prydet med en træskaaren Vignet, som forestiller en Lærer, der holder en Krans i Vejret foran to Smaabørn. Vedføjet læses: »See hvilken Krands, den gode Lærer sidder med, den er bestemt til et Æres-Tegn for den flittigste og dydigste blandt hans Disciple, hvilket Barn vilde ikke stræbe for saadan en Belønning.« Rasmussens ABC gjorde ligesom hans lille Læsebog »Abctens Afløsning« megen Lykke og oplevede mange Oplag.

Sognepræsten i Glostrup, H. J. BIRCH, kendt som Forfatter til en Mængde Pjecer angaaende Reformer paa den højere Undervisnings Omraade, forsøgte sig 1790 med en »Nye ABC eller Stave- og Læsebog for Børn i Dannemark og Norge«, som var endnu mere omfattende end hans Kollega Rasmussens. I den findes baade Fortællinger, Leveregler, Samlinger af fremmede Ord, Smaavers og »Noget af Naturhistorien« med seks vedføjede Tavler med zoologiske Billeder. Slutningen af forrige Aarhundrede var i mange Henseender en Grødetid; ny og friske Livsspirer tittede overalt frem, og ikke mindst paa Undervisningens Mark. Der nedsattes Kommissioner, der skulde reformere baade Latin- og Almueskolen, de første Seminarier paa Blaagaard og Jonstrup grundedes, og man maatte følgelig ogsaa være betænkt paa at skaffe ny og tidssvarende Lærebøger. I Tyskland, hvorfra alle de aandelige Hovedstrømninger dengang kom til os, havde allerede i længere Tid Pædagoger med saa kendte Navne som Basedow og Salzmann ivrig beskæftiget sig med Barnets første Undervisning. I Modsætning til tidligere Dages lidet humane Podex-Piskeri og uforstandige Fordringer til Eleven, der blev reduceret til en blot og bar Hukommelses-Maskine, vilde man nu bestræbe sig for, at Barnet skulde forstaa alt, hvad det lærte, men gik igen til en anden Yderlighed ved at ville gøre Arbejdet til en Leg for Barnet. Den upraktiske Basedow vilde saaledes lære ABC efter den ny og ret ejendommelige Metode, at de enkelte Bogstaver skulde indbages i Kager. Han fik næppe nogen Tilhænger her hjemme, men derimod forsøgte f. Eks. F. Høegh-Guldberg at slaa til Lyd for den mere sobre Salzmanns pædagogiske Reformer ved at oversætte hans »Peder Jensens ABC og Læsebog eller Anviisning til paa den naturligste Maade at lære at læse« (1800). Men deres Tal er i øvrigt Legio, som hos os, hver ad sine Veje, forsøgte Reformer og ny Metoder ved den første Undervisning. Det var selvfølgelig især Lærere, baade fra Land og By; men ogsaa mange Præster forsøgte sig som Pædagoger, og endog en Universitetslærer, ANDERS GAMBORG, Professor i Filosofi, en sær, halvt forrykt Person, der er mest kendt ved sit »Forslag til at forbedre Fuglenes Sang i vore Skove«. I 1797 udgav han en »Lærebog for de allerførste Begyndere«, men tyve Aar senere, da han levede som Pensionist i Roskilde og her dyrkede sine berømte Nelliker, havde han udtænkt en ganske ny Metode til at lære at læse, der var stik modsat hans tidligere, og udgav en »Anviisning til uden Staven i saare kort Tid at lære smaae Børn at læse«. Da denne lille Bog paa sin Vis betegner det grun-

digste Brud med alle ABC'er, hvis Kategori den alligevel tilhører, og den ved Siden af Forfatterens sære Ideer utvivlsomt indeholder en Del sunde Tanker og gode Iagttagelser, aftrykker jeg her Begyndelsen som en Mundsmag:

»Da nylig en lille Dreng kom til mig og spurgte, hvorledes han i en Hast kunde lære at læse, blev mit Svar langt anderledes, end det var for en Snes Aar siden. Jeg skammer mig nemlig ikke ved at tilstaae, at jeg den Tid var en Idiot i Sammenligning med hvad jeg nu veed og forstaaer. Mit Svar blev nu ikke som den Gang: »Du skal først lære at tegne og skrive Bogstaver og stave udenad, inden Du begynder paa at læse«; thi det var det samme, som om en Modehandlerinde vilde sige til en Jomfrue, der forlangte at lære at stikke op, »De maa først lære at sye Skoe og Skræddersyning, inden De tænker paa at sye Hovedstads«. Heller ikke blev mit Svar som den Gang »Du maa først lære at skrive Bogstaver, Stavelser og Ord og at læse Skrift og alt, hvad man skriver Dig for, inden Du tager Bog i Haand; thi saa bliver Overgangen fra det trykte til det skrevne saare let. Naar Du saaledes i lang Tid har beskæftiget Dig med at skrive og læse Skrift: saa behøver Du ikke lang Tid for at lære at læse.« Men allermindst blev mit Svar: »Du maa gaae til en af en Professor oplært Skolelærer, der kan anvende de tydske Pædagogers Lydlære, Sprogtonekunst og det ortoepografiske System m. m. paa Dig.« Nei! Mit Svar blev nu ganske enfoldigt: »Hør, mit Barn! Vil Du lære at læse i en Gevindhed, saa begynd strax at læse! Gaae til din Moder eller hvilken anden Person det skal være, som kan læse — thi hvad En ikke veed, kan han heller ikke lære andre — og beed hende eller ham at læse med Dig, men vel at mærke ikke i nogen *Abecet* — thi med det Slags Bøger bruger Du over Aar og Dag til at lære at læse og læser endda meget slet. — Nei beed den, der vil lære Dig at læse, at købe Dig en Stavelsebog, saa kan Du strax begynde. Læs saa deri hver Dag, saa ofte Du har Lyst og din Moder eller tilstedeværende Lærer har Tid at hielpe Dig. Jeg tænker, Du vil ofte om Dagen have Lyst, og da Du allerede efter et Par Dages Forløb vil kunne lære meget paa din egen Haand, saa at Du ikkun sjelden og ikkun for faae Øieblikke behøver din Lærers Medlæsen eller Hielp, saa vil denne heller ikke lettelig mangle Tid til at lære Dig. — Har Du saa været flittig blot i fire Uger: saa tør jeg forsikkre Dig, Du skal kunne læse ethvert forekommende Ord i hvilkensomhelst Bog, det skal være (naar samme blot er trykt med det Slags Bogstaver, Du er vant til at læse). Men skjönt Du saa kan læse alt, skal Du dog ikke læse uden Dit Modersmaal eller det Sprog, Du er vant til at tale, og Du skal ikke lade franske eller engelske Dreng se, hvad Du læser, da Du saa let vilde komme i Klammerie med dem. Naar Du for Exempel læste: *jesus christ*, saa vilde den lille lystige Franzos sige: Du Nar! Der staar jo *sjesy kri*, og den lille alvorlige Engelsmand vilde sige: I tage begge feil! der staar *goddamm* ingen af Delene, men *dschisos kreist*.«

Gamborg fortsatte i en hel Række Stavelsebøger, hvoraf han udsendte baade latinske, franske, tyske og engelske Udgaver, sine pædagogiske Reformforsøg. Paa Titelbladet af en af dem tilbyder han »i mindre end *åtte* Timer

at lære Børn tilgavns at stave«. Gamborg er vistnok den første danske Skribent, der adopterer Rasks Anvendelse af svensk å for det sædvanlige aa.

Det fælles og karakteristiske for alle ABC'erne ved Aarhundredskiftet er Banlysningen af det religiøst-dogmatiske Indhold, der for Fremtiden alene er henvist til Lærebogen. Dette er sikkert ikke uden Forbindelse med de raadende rationalistiske Strømninger. I de i sin Tid meget kendte Skolemænd, Brødrene C. B. og MORTEN HALLAGERS ABC'er findes endnu vel et Par Psalmer, men hverken Bønner eller Tros-Artikler. Dette er heller ikke Tilfældet i Kapellanen P. THONBOES »ABC til Brug i Landsbyskoler« fra 1801, som naaede en Mængde Oplag og havde sit vigtigste Tilholdssted blandt de unge Agrarer, medens »den gamle ABC« beholdt Overtaget i Byerne. Det er de moralske Smaa-fortællinger, som nu træde i det religiøses Sted. Samtidig bliver den tidligere obligate Hane sjældnere og sjældnere. I Morten Hallagers ABC findes den endnu med den sædvanlige Opfordring til tidlig Opstandelse udsat paa ny Vers:

*I Morgen-Stunden Hanen galer,
Og os derved et Billed maler,
Hvorefter Børn skal rette sig,
Og stande op betimelig.*

Ligeledes i den Viborger-Boghandler og Forligelses-Commissair A. F. JUST'S Billed-ABC fra 1805, hvor det hedder:

*Aarvaagenhed af Hanen lær!
Som Bi og Myre flittig vær!*

Men hermed har Hanen ogsaa for lange Tider galet sit sidste Vers, indtil den i vore Dage igen er tagen til Naade.

De ABC'er, som forskellige foretagsomme Skolelærere udgav i Aarhundredets første Aartier, prange ofte med Titler, der lede Tanken hen paa de pietistiske Traktater i forrige Aarhundrede — f. Eks. »En from Christens Nat-hue« — og som formodentlig har haft samme Hensigt, for at tale Holbergsk, som Tjære paa et Vognhjul: den ene kommer Vognen, den anden Bogen til at løbe. Her skal kun nævnes et Par, som N. J. C. Thornums »Kort og simpel Børne-Melk« (1821) eller »Biekuben eller nyeste Billed ABC. En Gave for lærvillige Børn« (S. A.).

I sin Art enestaaende og forud for sin Tid er et spinkelt Forsøg paa at anvende den fonetiske Metode, som jo ellers først er kommen i Kurs i de allersidste Dage. Det skyldes Læreren ved Petri Pigeskole, J. A. BRAMSEN, og bærer Titlen: »Naturlig Stavemaade, hvorved man i en ulige kortere Tid end ved den nu brugelige Stavning kan lære at læse det danske og tyske Sprog« (1824). Forfatteren skriver f. Eks. O^ord = Ord, A rt = Art o. s. v.

Som meget udbredte ABC'er skulle Frølund's samt Borgen & Rungs, begge fra 1843, nævnes; de udkomme endnu i vore Dage. I Fyrrerne synes det for øvrigt at være Billed-ABC'erne, som florere, og som afløse »den gamle

ABC«, hvis Rim og Billeder vel sagtens nu ere forekomne Pædagogerne for lidet tidssvarende. Der foreligger saaledes en »Bibelsk Billed-ABC« (1846) med gudelige, men ikke altid heldige Vers, som man kan se af denne Prøve:

X. *Mangt Hjerte skjælv som Træets Løv for Xerxes Krigermagt;
Nær hos den Sjæl, som elsker Gud, staaer Naadens Engle Vagt.*

I en Billed-ABC fra 1849 har man prøvet delvis at beholde de gamle Billeder, men at ombytte de gamle Dyrerim med ny, f. Eks.:

K. *Naar ej Kamelen mer kan bære,
At rejse sig den lader være.*

Æ. *Den, som vil ikke læse lære,
Maa Navnet doven Æsel bære.*

Ø. *Af Rov ernærer sig en Ørn,
Og snapper stundom spæde Børn.*

Det famøse X volder igen her Knuder. Den for seksaars Poge ubekendte Xanthus er bleven ombyttet med en dem vist lige saa fremmed Fisk Xiphias, om hvilken det hedder:

*Xiphias kaldes af de Lærde
En Fisk med tre Fod lange Sværde.*

Endelig foreligger fra samme Periode en »Naturhistorisk Billed-ABC«. Særlig populær blev i de første Krigsaar en Billed-ABC, der baade besang den lille Hornblæser og den tapre Landsoldat. Næsten berømt er Digtet om »Søren Top« bleven:

*Søren Top
stod tidlig op
og læste i sin Bog;
han læste baade A og Ø
og om den blinde Mand;
han læste om den blanke Sø
og om sit Fædreland.
Til rette Tid
med Lyst og Flid*

*han i sin Skole gik.
Min lille Ven!
han gik derhen
og lærte Brug og Skik.
Ja, Søren Top
han vokste op
og blev en rask Krabat;
og nu er han, som alle véd,
»En tapper Landsoldat«.*

De tilhørende Billeder forestille først Søren som ung, studerende ved Lys, og derpaa Søren som rask Soldat med fuld Oppakning.

Den skandinaviske Retskrivningsbevægelse med konsekvent Gennemførelse af smaa Begyndelsesbogstaver og Anvendelse af svensk å giver sig Udslag i en anonym »Ny dansk AB eller stave- og læse-bog for begyndere« fra 1862. Det følgende Aar har en A. FRIBERG forsøgt at slaa paa de patriotiske Strenge i en »Ny Billed ABC«, hvor der findes temmelig grulige Træsnit af Frede-

rik VII, Danmarks Vaaben, Dannebrog, den tapre Landsoldat med tilhørende Vers, f. Eks.:

*»Kong Frederik den Syvende med Tilnavn Folkekjær,
Velsignet af os alle, han er afbildet her;
Vel seer Du ei hans Hjerte, saa dansk og godt som Faa
Men naar Du bliver større, vil klart det for Dig staa.«*

Chr. Winthers og Const. Hansens smukke ABC er allerede nævnt ovenfor. Trods de smukke Billeder og de naturlige og jævne Vers har den ganske rimeligt aldrig kunnet faa større Indpas, vel netop paa Grund af sit nette Ydre, der har gjort den mindre anvendelig til daglig at blive gramset paa af smaa sorte Fingre, og som Følge deraf højere Pris. Det er kun en ABC for velstaaende Børn.

Af de sidste Decenniers ABC-Litteratur skal der for en Fuldstændigheds Skyld blot nævnes nogle af dem, der have fundet videst Udbredelse. At nævne alle vilde være det samme som at skrive et helt lille Bogkatalog. Thi ved en flygtig Gennemgang af den seneste ABC-Masse faar man unægtelig det Indtryk, at snart hveranden Lærer betragter det som sin Pligt at skrive en ABC. Det Held, som har fulgt disse mange Forsøg, har været højst forskelligt. Meget populær er en »ABC for Smaafolk paa Landet« bleven; den kom i 7. Oplag 1891. Som Titlen viser, henvender den sig særlig til Landsbyungdommen og henter i sine Billedrim meget fornuftigt Emner fra Børnenes Verden (Ploven, Røgterens og Landsbykirken). I Udbredelse kan den dog langt fra maale sig med den Bog, som skyldes Skoleinspektør JOAKIM LARSEN og bruges i de fleste københavnske Almueskoler. Herfra maa de for danske Forhold usædvanlig høje Tal lade sig forklare: ABC'en udkom første Gang i 1879, og i 1895 var den trykt i 160,000 Eksemplarer. Nærmest op mod den kommer ROMS »Dansk Billed ABC« (1879), 6. Oplag i 1891, E. SAUTERS og P. HOLMS »Billed-ABC« (1872), 5. Oplag i 1886, og INGVOR BONDESENS og VESTERGAARDS »Ny dansk ABC for Skolen og Hjemmet« (1890), 4. Oplag i 1895.

Som et Led i den sønderjyske Sprogbevægelse maa den af den kendte Redaktør JESSEN udgivne »Flensborg Avis's Stavelsebog for Hjemmet« (1884) opfattes.

Dette Bidrag til vor hjemlige ABC's Historie gør ingen Fordring paa at være udtømmende. For de ældre Tidens Vedkommende har Materialet svigtet, for de nyere Tider vilde en fuldstændig Redegørelse være mere kedsommelig end karakteristisk. Jeg har kun villet vise, hvorledes de forskellige Aandsstrømninger og den skiftende Mode ogsaa sætte deres Præg paa Elementarundervisningen.
